

РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ

SEMANTIČKA UTEMELJENOST STILOGENOSTI KUMULACIJE

MILOŠ KOVAČEVIĆ

UDK: 808.61/.62—56

Filozofski fakultet Sarajevo

Izvorni naučni rad

1. Među stilske figure klasične retorike što reafirmaciju dobijaju i u modernoj književnoj poetici i u lingvostilistici svakako spada i (a) *kumulacija*. Retorička se i novija literatura, međutim, nemalo razilaze već u samom definisanju kumulacije, ali se u jednom ipak podudaraju: o kumulaciji govore tek na nivou definicije, potkrepljujući je, tu definiciju, ponekim primjerom, najčešće iz poezije. Već sam pogled na definicije sugerise i razliku u shvatanju kriterija figurativnosti, odnosno stilogenosti kumulacije, mada nijedna od definicija ne daje egzaktnije uporište za razgraničenje stilogenih od nestilogenih gomilanja jezičkih jedinica. Uočljivo je pri tom da su kriteriji novije literature kudikamo sporniji i »neegzaktniji«. Tako ima autora koji — uzimajući jedino formu kao kriterij — svaku koordinaciju homofunkcionalnih sintaksičkih jedinica proglašavaju kumulacijom kao stilskom figurom, temeljeći njenu stilogenost na »izražavanju vrtložnih zbivanja«. ¹ Takvo određenje kumulacije gotovo da implicira stav da i nema nestilogenog gomilanja homofunkcionalnih jedinica, čime se nesvjesno dovodi u pitanje i samo postojanje kumulacije kao stilske figure. Takvo shvatanje takođe presuponira i stav o jednakosti generativnog porijekla (nastanka) svih konstrukcija s nagomilanim homofunkcionalnim jedinicama. Pokušajmo vrijednost tih impliciranih tvrdnji provjeriti na nekoliko primjera ² što odgovaraju datom shvatanju kumulacije. Provjera je tih impliciranih tvrd-

¹ M. Ćorac, *Stilistika srpskohrvatskog književnog jezika*, Naučna knjiga, Beograd, 1974, str. 267. Up. i definiciju na istoj strani: »Akumulacija se javlja onda kada govorno lice ili pripovjedač u datoj govornoj situaciji predstavlja burne situacije pomoću većeg broja članova rečenice iste vrste ili pomoću većeg broja rečenica iste vrste«. V. identičan način određenja akumulacije i u knjizi M. Ćorac, *Metaforski lingvostilemi*, Privredno-finansijski zavod, Beograd, 1982, 433—435.

Od dva termina koja se u literaturi koriste za imenovanje ove stilske figure — *akumulacija* i *kumulacija* — u ovom smo radu odabrali stariji — *kumulacija* — u prvom redu što on manje implicira neželjene konotacije.

² Za potkrepljenje se navode samo primjeri dobijeni ekscerpcijom iz proznih djela nekoliko savremenih autora, pošto specifičnost poetskog (pjesničkog) diskursa uključuje i razmatranje nekih dodatnih kriterija nebitnih za određenje suštine same kumulacije. Svi primjeri koji se u radu navode ekscerpirani su iz sljedećih djela: David Albahari, *Opis smrti*, Rad, Beograd, 1983; Ivo Andrić, *Is-torija i legenda*, Sabrana djela XII, Udruženi izdavači, Sarajevo, 1976; Miro Bo-

nji neosporno bitnija od provjere vrijednosti eksplicitno navođenih kriterija ekspresivnosti — poput onih da kumulacija izražava »vrtložna zbivanja«, »opšte i posebne emocionalne slike zbivanja«, da odslikava »psihološka uzbuđenja i burna zbivanja«³ i sl. — pošto je tako očigledno da su ti »kriteriji« toliko jasni nekriteriji da je o njima izlišno i raspravljati.

- (A) Vetar je pločnikom nosio lišće, stare novine, muški šešir za kojim niko nije trčao (Albahari, 128); Žene, djevojke i djeca pošli su u dno vinograda sa zelenim košarama i ostrim noževima za kalemljenje (Novak, 45); U Gorkijevim pripovetkama se kopa, kosi, mesi, pliva, vesla, steže, tapše, moli, savija (Andrić, 195); Kuhinja je bila bela, prazna, nema (Albahari, 114) i sl.
- (B) Sve je pjevalo u koru, i cvrčci, i škare, i ovce u toru, i čobani, i žene sa djecom (Novak, 13); Ti znaš koliko mene uzbuđuje svaka stvar u prirodi: cvet, ptica, najmanja travka (Albahari, 114); Takva sam, ni najbolja ni najgora, ni prva ni posljednja, takva (Božić, 72); Jer ih (= ljudi) je bilo svuda: i na njoj, i pod njom, i oko nje (Bulatović, 111) i sl.
- (C) Odlazimo u šetnju predveče, oko šest, otac nosi kišobran (Albahari, 49); Smilja spava u štali, u jaslicama, do krava (Božić, 149); U četvrtak uveče, ili da budem precizniji, kasno noću, oko 23 i 15 časova, upravo kada sam se spremao, upalivši svetlo, da krenem u kuhinju, napale su me dve buba-švabe (Albahari, 33) i sl.
- (D) Dok se snašla, razabrala, Karlo je već ruknuo kroz salon i sručio se niza stube (Božić, 78); Najkrupniji cvet još uvek je raširen, tek smežuranih latica, ali tamnijih, mrkih (Albahari, 15); Neki su kleli Sunce, nebesku zvijezdu, što se sve saždi (Vujačić, 32); Oči mu utekoše u glavu i dobiše staklast sjaj. Oslabi, prepolovi se (Bulatović, 79) i sl.

Svi navedeni primjeri objedinjeni su kriterijem koordiniranosti sintaksički homofunkcionalnih jedinica. Svi predstavljaju, sintaksički kazano, primjere nagomilavanja jednorodnih (istorodnih) rečeničnih članova. A da li su svi podjednako i uopšte stilogeni i, ako su, u čemu se ta stilogenost ogleda? Pošto ni danas nema baš mnogo egzaktnijih kriterija za provjeru i odvajanje figurativnih od nefigurativnih iskaza, poslužimo se kriterijem što ga je ponudila grupa retoričara iz Liježa, koja je kao osnov klasifikacije figura izdvojila tip jezičke operacije izvođenja figura, navodeći četiri osnovne operacije za sve figure: dodavanje, izostavljanje, supstituciju i

žić, *Pripovijesti*, Mladost, Zagreb, 1985; Miodrag Bulatović, *Crveni petao leti prema nebu*, BIGZ, Beograd, 1972; Antonije Isaković, *Tren 2*, Prosveta, Beograd, 1982; Slobodan Novak, *Izgubljeni zavičaj i 12 novela*, Znanje, Zagreb, 1980; Slobodan Vujačić, *Oči*, Univerzitetska riječ, Nikšić, 1985.

³ M. Ćorac, *Stilistika*..., 267—270; M. Ćorac, *Metaforski lingvostilemi*, 433—435.

permutaciju.⁴ Primjena samo tog kriterija razjedinjuje naprijed navedene primjere, pokazuje zapravo da se oni ne mogu smatrati istovrsnim.

1.1. Nagomilavanje homofunkcionalnih sintaksičkih jedinica u primjerima prve (A) grupe produkt je elizije (redukcije) leksički istorodnih, komunikativno redundantnih dijelova dviju ili više dubinskih rečenica dovedenih u koordiniranu vezu (prevedenih u nezavisne klauze). Pri takvom ulančavanju dubinskih struktura svi istovrsni elementi se svode u površinskoj (realizovanoj) strukturi na jedan, tako da dubinske rečenice (sem prve) bivaju u površinskoj zastupljene samo razlikovnim elementom (elementima). Ulančavanje tih elemenata dovodi do multiplikacije sintaksičke pozicije, pri čemu ne treba izgubiti iz vida da su u pitanju različiti elementi čije je navođenje komunikativno neophodno, jer svaki zastupa posebnu dubinsku rečenicu (npr.: *Ona je bila bela, ona je bila prazna, ona je bila nema* → *Ona je bila bela, prazna, nema*). Na taj način može doći do multiplikacije bilo koje sintaksičke pozicije zavisno od toga po kom su sintaksičkom članu ulančane dubinske rečenice nepodudarne. Dakle, u pitanju je gomilanje semantički raznorodnih elemenata objedinjenih jedino sintaksičkom funkcijom. U pitanju je, kako bi to klasični retorikari rekli, gomilanje »različitih stvari«, a takvo je nagomilavanje retorika zvala *sintatroizmom*.⁵ Stilogenost bi ovakvih primjera, ukoliko je ima, prije počivala na eliziji nego na gomilanju, ali bi se takva stilogenost teško mogla branimi kriterijem »neobičnosti«, odnosno kriterijem »odstupanja u odnosu na uobičajenu upotrebu«, što je i smatrano suštinom figure i njenom definicijom.⁶ S obzirom na kriterij odstupanja od uobičajene upotrebe, moglo bi se čak ustvrditi da bi navedeni primjeri bili stilogeniji bez brisanja podudarnih elemenata, jer bi to, uistinu, bilo odstupanje od uobičajenog, a upravo je najuobičajenija realizacija s redukcijom leksički podudarnih elemenata i njihovim svodenjem na jedan u okviru složene sintaksičke strukture (nezavisnosložene rečenice). Tako bi neredukovanje podudarnih elemenata dalo kudikamo stilogeniju sintaksičku konstrukciju od ove zbog iznevjeravanja opštedjelujućeg pravila brisanja, čime bi bila ostvarena *epanalepsa* kao svjesno ponavljanje istih jezičkih jedinica u uzastopnim rečenicama.⁷ A takvo se ponavljanje jedino i može pravdati stilističkim razlozima.

1.2. Primjeri iz druge (B) grupe srodni su analiziranim najviše po tome što su nastali operacijom redukovanja, odnosno izostavljanja. I u njima je svaka od sintaksički homofunkcionalnih jedinica zastupnik posebne dubinske rečenice u površinskoj strukturi, pa je samim tim svaka i komunikativno neophodna. Ovi primjeri, međutim, imaju jednu bitnu, »samo-

⁴ J. Dubois, F. Edeline, J. M. Klenkenberg, P. Minguet, F. Pire, H. Trinon, *Obščaja ritorika*, Progress, Moskva, 1986.

⁵ R. Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, P—Ž, Matica hrvatska, Zagreb, 1969, 372.

⁶ V. o tome npr. u: Ž. Ženet, *Figure*, Vuk Karadžić, Beograd, 1985, str. 52. i dalje.

⁷ Up. npr.: L. Zima, *Figure u našem narodnom pjesništvu s njihovom teorijom*, JAZU, Zagreb, 1880, 165—168.

svoju» osobinu koja ih distingvira od prethodnih, a to je *sintaksičko-semantički status prvog* u nizu homofunkcionalnih elemenata. Prvi je član tog niza svojevrsni *pilon*, *regresivni supstituent* svih ostalih. On je toliko semantički uopšten da je gotovo sinsemantičan: semantički mu se sadržaj eksplicira tek navođenjem ostalih elemenata koordiniranog niza. Tako on ima kataforsku ulogu: sintaksički je »pilon« čija upotreba predodređuje navođenje više semantički punoznačnih koordiniranih jedinica tek uz čije prisustvo i on postaje semantički validan. Prisustvo kataforskog supstituenta ukazuje na veću tekstualnu međuzavisnost kumuliranih jedinica, ali i na njihovu binarnu organizaciju: kataforski element, mada ulazi u koordinirani niz, suprotstavljen je svim ostalim. Zbog takvog binarnog odnosa kataforski element i ne mora biti u kontaktnoj poziciji s ostalim: nužno je samo da im on bude anteponiran.

Ovi su primjeri nastali operacijama izostavljanja i supstitucije i predstavljaju najuobičajeniji tip tekstualne kataforski uslovljene kumulacije, gdje su, izvan kataforskog, ostali elementi u istom odnosu kao i kod primjera prvog (A) tipa. Prisustvo kataforske jedinice obezbjeđuje im, međutim, poseban status, već samim tim što nužno uključuje supstituciju kao operaciju više u svom nastanku. Ovi su primjeri po strukturno-semantičkim osobinama bliski strukturama koje retorika naziva *distribucijom*⁸ kao stilskom figurom, jer se semantički apstraktan pojam razlaže na svoje sastavne elemente, tek čijim navođenjem se i razotkriva njegov sadržaj. Već sama činjenica da izostavljanje kataforskog elementa ne bi »naškodilo« komunikativnoj već strukturnoj vrijednosti iskaza ukazuje na veću kohezivnost ovih struktura. Najviše se po tome primjeri ovog (B) tipa mogu smatrati stilski validnijim od onih bez kataforskog »pilona« kao uobičajenijih samim tim što podrazumijevaju samo jednu operaciju pri izvođenju — izostavljanje.

1.3. Primjeri treće (C) grupe srodni su netom analiziranim prvenstveno po tome što homofunkcionalni koordinirani elementi uključuju semantički suodnos cjeline i dijela, ali nešto *drugačijeg* tipa. Cjelina ovdje nije obilježena sinsemantičnom kataforskom riječju, nego autosemantičnom, punoznačnom leksemom, koja dolazi prva u nizu, dok svi ostali elementi niza označavaju dijelove te cjeline, situaciono je aktualiziraju, jer ona kao cjelina i nije toliko bitna u datoj situaciji koliko jedan njen najčešće imanentni dio. Tako se između koordiniranih homofunkcionalnih jedinica ovoga tipa najčešće prepoznaje *posesivni* odnos: svaki naredni element označava dio prethodnog kao opšteg ili dio šireg dijela. Svaki naredni dakle precizira cjelinu tako što pokazuje da se ona u datoj situaciji ostvaruje kroz svoj dio. Pošto navedeni dijelovi mogu biti dijelovi različitih cjelina, navođenje jezičke jedinice za cjelinu postaje komunikativno nužno, pa svaki od funkcionalno istorodnih elemenata biva neophodan za prenošenje potpune, precizne informacije. Bez bilo kog elementa niza obavijest ne bi bila ista, tako da je u ovakvim primjerima teško govoriti o stilskoj uslovljenosti ku-

⁸ V. npr. u: L. Zima, *nav. djelo*, 97—99.

mulacije, jer je sve predodređeno i podređeno komunikativnim razlozima. (Stilska bi se markiranost ovakvih primjera možda mogla zasnivati na naglašenosti svakog od elemenata niza, naglašenosti prepoznatljivoj već preko upotrebe zareza, pošto konstrukcija može biti ostvarena i u nenaglašenoj »verziji«, svakako uobičajenijoj).

1. 4. Primjeri četvrte (D) grupe suštinski se razlikuju od svih prethodnih. Istina, s prethodnim dijele zajedničke konstrukcijske osobine: koordiniranost i homofunkcionalnost, ali se i semantički i stilski bitno razlikuju od njih: u svim dosadašnjim koordinirani su se elementi odnosili na različite referente; podudarnost u referentu kod njih može biti samo slučajna a ne inherentna osobina. Zbog nepodudarnosti u referentima navođenje je svakog formalno i funkcionalno istorodnog člana rečenice bilo komunikativno nužno, ukidanjem bilo kog oštetila bi se informacija. U pitanju su, dakle, podvrste sinatroističkog gomilanja s komunikativnom kao primarnom funkcijom.

Differentia specifica primjera ove (D) grupe jeste u tome što se svi koordinirani homofunkcionalni članovi obavezno vezuju za isti referent. Objedinjeni su, dakle, jednačitošću referenta (denotata). Jednačitost referenta ne znači, međutim, i istost značenja homofunkcionalnih jedinica. Jer kad bi i značenje bilo podudarno, bila bi ostvarena i sintaksička i semantička tautologija, što bi dovelo i do komunikativne i do stilističke redundancije, pa bi se ovakvi primjeri s razlogom mogli podvesti pod pleonazam kao stilsku pogrešku. A oni to nisu. Oni su stilogeniji od primjera svih ostalih grupa. Stilska je markiranost posljedica semantičkog suodnosa jedinica vezanih za isti referent, tj. posljedica je samosvojne realizacije *referencijalne sinonimije*.⁹ Samo primjere ovog tipa smatramo kumulacijom kao stilskom figurom, što je u skladu i s njenom klasičnom definicijom u retorici, gdje je figurativnom smatrana samo kumulacija kao *congeries*, tj. kao gomilanje jezičkih jedinica koje se odnose na »istu stvar«.¹⁰

2. Iako se odnose na isti referent, homofunkcionalne koordinirane jedinice ovog (D) tipa nisu, dakle, i semantički potpuno podudarne. Za njih se, shodno Fregeovom razgraničenju smisla i značenja¹¹ (referenta), može reći da su podudarne u *nominatumu* (referentu), a nepodudarne u *smislu*; svaka od njih ima poseban smisao. U pitanju je, dakle, jednačitost referenta, ali ne i smisla. Iz tih različitih smislova opetovanog referenta nastaje kumulacija kao specifična sintaksičko-semantička stilska figura.

Za razgraničenje stilogenog od običnog komunikativno uslovljenog gomilanja reduplikacija sintaksičke pozicije ne može biti kriterijem — jer, iako je nužan, ta reduplikacija nije i dovoljan uslov stilogenosti kumula-

⁹ O sinonimiji tog tipa govori V. Polovina, *Leksičko-semantička kohezija u razgovornom jeziku*, Filološki fakultet Beogradskog univerziteta, Monografije LXI, 1987, 185—186 i dalje.

¹⁰ V.: M. F. Kvintilijan, *Obrazovanje govornika*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1967, 255; L. Zima, *nav. djelo*, 109—110; F. Petre, Z. Škreb, *Uvod u književnost*, Znanje, Zagreb, 1961, 271—272.

¹¹ G. Frege, *O smislu i nominatumu*, Ideje, 1975/1, Beograd, 97—115.

cije. Osnov razgraničenja mora se potražiti na drugoj strani — u *semantici*. Uz sintaksičku reduplikaciju (reduplikaciju sintaksičke pozicije, funkcije) kao nužan kriterij, za stilogenu kumulaciju neophodan je i dovoljan kriterij koji se ogleda u specifičnom *semantičkom redupliciranju*.

Stilogenost kumulacije proizilazi, prema tome, iz jedinstva sintaksičke i semantičke reduplikacije.

2.1. Ta dvojna reduplikacija bitno odvaja ove (D) od primjera ostalih grupa i jedino njima »pribavlja« epitet stilističke markiranosti. Ta je dvojna reduplikacija ujedno i osnovni razlog što ovi primjeri prema kriteriju lijeških retoričara ne potpadaju pod one nastale izostavljanjem, nego pod one nastale *odavanjem*.¹² A suština se te operacije razotkriva tek analizom semantičkog suodnosa kumuliranih jedinica. Prije negoli pređemo na semantički plan analize, potrebno je ukazati i na još neke, nespomenute, gramatičke karakteristike gomilanja homofunkcionalnih jedinica. Najprije na vrstu (tip) jedinica što ulaze u koordinirani niz koji čini kumulaciju. Naime, homofunkcionalnost koordiniranih jedinica ne podrazumijeva i njihovu kategorijalnu istovrsnost, jer kumulaciju mogu tvoriti jedinice istog jezičkog nivoa: (1) leksičkog, (1a) sintagmatskog i (1b) rečeničkog, ali i (2) jedinice različitih nivoa, tj. kumulaciju mogu činiti i različite kombinacije raznorazinskih jedinica: kombinacije leksema i sintagmi, sintagmi i rečenica, leksema i sintagmi i rečenica i sl.

- (1) Polovina žutoga sunčeva koluta zasjala je na gorskom vrhu kao vatra, i odjednom nastaje strašan *prask*, *lomot* i *tutanj* (Novak, 39); Jeku njihove pjesme slobodarske raznosili su talasi *prostranih* i *nepreglednih* voda okeanskih (Vujačić, 24/25); Obigravaće oko njegovih vrata i prisluškivati. A *loma* i *rusvaja* neće biti: jer on je još *zelen* i *nejak* (Bulatović, 35); *Snijeg se sledi, skorča se i skameni se* (Vujačić, 66); ... prebacio je razgovor na svoju debljinu i na to *uspinjanje* i *pentranje* od Minčete i ulcinjskoga grada i natrag (Novak, 111) i sl.

- (1a) Vidite, umetnik to je »sumnjivo lice«, maskiran čovek u *sumraku*, putnik sa *lažnim pasošem* (Andrić, 14); Bio je to *nečuven postupak*, *skandal nad skandalima* (Isaković, 85); Penjala se »Ulicom vila« trudno, otežući korake da bi stigla u *pravi čas*, *ni ranije ni kasnije* (Božić, 64); Ipak je to naša kćerka, nije tuđin, *provela je s nama dvadeset i šest godina, trećinu života*, *čitavu mladost* (Albahari, 15) i sl.

- (1b) Ona, dakle, smatra da je *svež vazduh neophodan*, da su *nužni »vetrovi promene«* (Albahari, 47); ... i potom je grunula kiša. *Da se pamti i da se ne pamti* (Vujačić, 34); *Maslačka je bilo više no na gori lista, više no trave — bilo ga je koliko i vazduha*

¹² J. Dubois i dr., *nav. djelo*, 140—141.

(Bulatović, 190); Kako onda *da trpim, da se savlađujem?* (Albahari, 95); Nikako nije mogao da nađe pravu riječ za misao koja mu je ležala na vrhu jezika. *Pa ga je samo gledao, pa je samo blenuo* (Bulatović, 9) i sl.

- (2) Bilo je samo *ljubavi koja svaki put plane i odmah dogorijeva, koja je vino a ne krv*, bilo je *ljubavi o kojoj muškarci pričaju među sobom, ljubavi nižeg stupnja* (Božić, 71); Srednji (cvet) je *kao oprljen vatrom, osmuđen* (Albahari, 15); Hodala je *lagano, stopu po stopu*, sredinom ulice (Božić, 126); Oči očeve, i mjesečina, *potajno, i krišom*, tako se činjaše, *kao krivci da su*, prelijevali su se rasturenim kosturom (Vujačić, 62) i sl.

Invarijantnost svih navedenih tipova kumulacije proizilazi iz semantičkog suodnosa koordiniranih jedinica. A on, pomenuli smo već, počiva na semantičkoj reduplikaciji. Ali u pitanju nije potpuna, nego *djelimična semantička reduplikacija*. Svaka od jedinica što ulazi u koordinirani niz podudarna je s drugom u jednom dijelu svog značenja najmanje u jednoj semantičkoj komponenti. Tako su kumulirane jedinice objedinjene redupliciranom semantičkom komponentom, ali se u tome ne iscrpljuje bit kumulacije. Reduplikacija osnovne semantičke komponente ne znači i reduplikaciju cjeline značenja jezičke jedinice. Takva bi reduplikacija dovela do semantičke tautologije, do potpune semantičke redundancije svih koordiniranih jedinica osim prve. Ponavljanjem osnovne semantičke komponente u svim jedinicama koordiniranog niza naglašava se bitnost navedenog referenta u datoj situaciji (u datom iskazu). Svaki se naredni element kumulacije po pravilu odlikuje »samosvojom«, specifičnom semantičkom komponentom, čime se modifikuje osnovna (arhisemska komponenta), a istovremeno konkretizuje, utanačuje značenje referenta; proširuje se njegovo semantičko »osvjetljenje«.

Budući da su podudarne samo u dijelu svog značenja, najčešće u osnovnoj semantičkoj komponenti, kumulirane jedinice nisu međusobno zamjenjive u svim kontekstima. U pitanju je, dakle, *nepotpuna semantička supstitucija*. Zbog prisustva diferencijalnih semantičkih komponenti kumulacija ne počiva samo na ponavljanju, nego i na *dopunjavanju*. Pošto nova jedinica donosi bar još jednu semantičku komponentu više, širenjem sintaksičkog plana, semantički se opseg referenta sužava. I iz tog odnosa formalnog širenja i semantičkog »sužavanja« i proizilazi specifična stilsko i komunikativna vrijednost kumulacije. Kumulacija, prema tome, počiva na svojevrsnoj semantičkoj adjunkciji: svaki novi član koordiniranog niza ponavlja arhisemsku i dodaje diferencijalnu semantičku komponentu, što omogućuje da se opetovani referent stalno pojavljuje u »novom ruhu«. Time se stvara snažna ekspresivna slika kao posljedica semantičkog suodnosa koordiniranih nominatuma obavezno arhisemski objedinjenih. Stilistička markiranost kumulacije nije dakle posljedica nijednog posebnog elementa koordiniranog niza, nego tek njihove sinteze.

2.2. Budući da joj je nužan uslov referencijalna sinonimija, a pošto podudarnost u referentu nije i dovoljan uslov za sinonimičnost u užem smislu,¹³ za kumulirane je jedinice veoma bitno da i van koordiniranog niza pripadaju zajedničkom semantičkom polju jedinica. Ako pak to nije slučaj, onda se uloga kumuliranih jedinica svodi samo na *preimenovanje* referenta, tj. na kontekstualnu referencijalnu sinonimiju, pa je i stilistički efekat mnogo manji jer je samo kontaktni sintaksički položaj i kontekstualna prepoznatljivost jednakosti referenta ono što te jedinice objedinjuje u kumulativni niz. Tako reduplikacija referenta bez reduplikacije njegove arhisemske komponente doprinosi samo naglašavanju njegove bitnosti u datoj situaciji. Kumulacija ovdje počiva na jedinstvu smislova (u fregeovskom smislu) jezičkih jedinica međusobno neobjedinjenih zajedničkom semantičkom komponentom. Kumulacija je tako realizovana kao sintaksička tautologija u funkciji *apozicije* kao gramatičkog člana. Na primjer:

- (3) Neki su kleli *Sunce, nebesku zvijezdu*, što se sve saždi (Vujačić, 32); *Milan i Todor, kumovi naši*, ostadoše do maveče (Vujačić, 48) i sl.

Kumulacija ovoga tipa vezana je prije za komunikativnu nego za poetsku funkciju: upotrijebljena je s ciljem da se iznese što više različitih pojedinosti o referentu, da se referent predstavi kroz različite »uloge«... Kumulirane jezičke jedinice međusobno su semantički neuslovljene, njihova povezanost zasniva se na kontekstu koji im »zadaje« istog referenta. Sintaksička apozicija tako je ovaploćenje samo referencijalne sinonimije i među svim tipovima kumulacije kao stilske figure ima najmanju ekspresivnu vrijednost. Kumulacija ostvarena sintaksičkom apozicijom zapravo je posebna vrsta kumulacije koju retoričari nazivaju *amplifikacijom*.¹⁴

2.3. A među tim se ostalim tipovima kumulacije svojom stilogenošću ističe kumulacija zasnovana na proširenju *epizeukse* i *epanalepse*¹⁵ jezičkim jedinicama objedinjenim istom arhisemskom komponentom značenja. Tako semantička reduplikacija arhiseme potpomognuta reduplikacijom još kog sintaksičkog člana za posljedicu ima iskaz s izrazito ekspresivnim karakterom:

- (4) Boji se *sebe privatnoga, sebe ukućanina i sebe glave kuće* (Novak, 101); *Majčice moja žalosna, pomisli, majčice moja tužna* (Bulatović, 39); *Zadrži ga, zadrži, što duže, što trajnije* (Božić, 39) i sl.

Istovrsni jezički element, reklo bi se, samo je strukturna potka, strukturna ispomoć kumulaciji, ali to je samo prividno jer on ne učestvuje neza-

¹³ Up. L. A. Novikov, *Semantika ruskog jezika*, Vysšaja škola, Moskva, 1982, 223.

¹⁴ F. Petre, Z. Škreb, *nav. djelo*, 271.

¹⁵ V. o ovim stilskim figurama npr. u: L. Zima, *nav. djelo*, 109—110 i 297—298.

visno u kumulaciji, nego je gotovo po pravilu i nosilac jedne zajedničke semantičke komponente pa se redupliciran nikad ne pokazuje istim. To nije samo mehaničko ponavljanje. Tim se ponavljanjem i kad je ono svedeno samo na epizeuksu i epanalepsu poput onog u poeziji »postiže više smislaono jedinstvo koje se nikada ne može razlučiti na značenja reči koja ga čine«. ¹⁶ Na kumulaciju uopšte — bez obzira da li je ona realizovana u poeziji ili prozi — može se primijeniti Lotmanov zaključak o ponavljanju u poeziji: »Ponavljanje reči u tekstu, po pravilu, ne znači mehaničko ponavljanje pojma. Ono češće svedoči o složenijem, mada istovremeno i jedinstvenom smisaonom sadržaju«. ¹⁷

3. Kod kumulacije kao stilsko-semantičke figure Lotmanov zaključak dobija punu potvrdu. Ali pošto to nije odlika samo kumulacije nego i miza drugih stilskih figura nastalih na principu ponavljanja, neophodno je ukazati na suodnos i distinktivna obilježja kumulacije prema srodnim figurama. Svakako najprije prema *gradaciji*. Pošto je kumulacija figura u kojoj »efekat raste sa upotrebom svake reči, od kojih svaka jačinom nadilazi prethodnu« ¹⁸ jer svojim diferencijalnim semama specifikuje značenje referenta, to priključenje novih semantičkih komponenti može dovesti, a veoma često i dovodi, do postepenog pojačavanja ili smanjivanja osobina referenta pa se kumulacija ostvaruje kao gradacija ¹⁹ (v. primjere 1-b, 2 i 4). Ali kumulacija se ne može svesti na gradaciju ni obratno: samo su neke kumulacije gradacije i obrnuto. Naime, ni homofunkcionalnost, ni koordiniranost jedinica, ni referencijalna sinonimija nisu nužni uslovi gradacije, ali jesu kumulacije. Tako su s obzirom na nužne sintaksičke i semantičke kriterije ove figure bitno različite: gradacija se može ostvarivati i subordinacijskom i koordinacijskom vezom jedinica ²⁰ a i na nivou tekstualne (diskursne) veze pa je s obzirom na to ona strukturno-sintaksički mnogo »slobodnija« od kumulacije ali je semantički vjerovatno dosta siromašnija jer se vezuje samo za semantičko »stepenovanje« naviše i naniže (klimaktičko i antiklimaktičko).

3.1. Ovako shvaćenoj kumulaciji najbliža je tautologija kao stilska figura, posebno ako se ona promatra kroz novija, vanretorička određenja. Ako se, naime, tautologija odredi kao »gomilanje reči sličnog značenja, koje veoma izrazito prenose zgusnuto i napeto pesnikovo osećanje«, ²¹ odnosno kao »verbalne varijacije o istoj sadržini, upotreba sinonima«, ²² onda bi se te dvije figure gotovo podudarale. Međutim, u klasičnom retoričkom određenju te se figure takođe dovode u vezu, ali se ukazuje i na njihovu različitost: »razlika

¹⁶ J. M. Lotman, *Struktura umetničkog teksta*, Nolit, Beograd, 1976, 181.

¹⁷ J. M. Lotman, *nav. djelo*, 180.

¹⁸ M. F. Kvintilijan, *nav. djelo*, 255.

¹⁹ Up. F. Petre, Z. Škreb, *nav. djelo*, 243.

²⁰ V.: M. Kovačević, *Gradacione konstrukcije u Vukovom i današnjem jeziku*, Zbornik radova o Vuku Stefanoviću Karadžiću, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Sarajevo, 1987, 225—238.

²¹ D. Živković, *Teorija književnosti sa teorijom pismenosti*, Naučna knjiga, Beograd, Svjetlost, Sarajevo, ¹⁰1968, 96.

²² *Rečnik književnih termina*, Institut za književnost i umetnost u Beogradu, Nolit, Beograd, 1985, 793.

je u tom, što se tautologijom ista misao ponavlja, a ovdje misli i izražaji sličnoga značenja.²³ Tautologijom se »ista misao po dva ili više puta ili istimi ili raznovrsnim riječmi kaže«.²⁴ S obzirom na navedeno, jasno je da su te figure međusobno bliske, ali ne i podudarne: tautologija bi prema ovakvom određenju bila zapravo kumulacija jezičkih znakova s redupliciranim značenjem (s redupliciranim sememima), dok je osnov kumulacije samo reduplikacija dijela značenja — reduplikacija semantičke komponente. Tautologija je uz to prevashodno »stilski ukras«, dok je kod kumulacije poetskoj bar ravnopravna komunikativna funkcija jezika.

Na sintaksičkom je planu razlika između ovih figura još vidljivija: kumulaciji je nužan uslov koordinacija sintaksički homofunkcionalnih jedinica, tautologiji nije. Tautologija isključuje mogućnost nastanka preko epizeuksa i epanalepse, dok se kumulacija veoma često tako ostvaruje...

Tako je kumulacija prema tautologiji u sličnom odnosu kao i prema gradaciji: u dijelu polja one se preklapaju, ali ne i potpuno podudaraju. Uz to tautologija često može da sklizne u pleonazam kao stilsku pogrešku, dok je takva mogućnost gotovo isključena kod kumulacije zbog interferencije njenih uloga — komunikativne i stilske.

3.2. Pokušaćemo još odrediti i odnos kumulacije prema *semantičkom redupliciranju* kao stilskom postupku. Već samo uspostavljanje takvog odnosa implicira pitanje: može li osnov određenja kumulacije biti samo semantičko redupliciranje i ne podrazumijeva li ono kumulaciju kao svoj poseban podtip? Ovo tim prije što se u novijim lingvostilističkim radovima u semantičkom redupliciranju kao stilskom postupku »gubi« i kumulacija.²⁵ Vidjeli smo već da je semantička reduplikacija bitan kriterij za određenje statusa kumulacije kao stilske figure, ali i to da je on sam nedovoljan za njeno definisanje. Jer niti se sve semantičke reduplikacije mogu podvesti pod kumulacije, niti je obrnuto podvođenje moguće. Naime, mnoge stilske figure podrazumijevaju kao jedan od kriterija redupliciranje istih i riječi istog semantičkog ili asocijativnog kruga (epanalepsa, epizeuksa, anafora, epifora, simplota, anadiplosa, antimetabola, paranomasia, figura etimologična...), ali svako od tih redupliciranja ima »samosvojnu« jezičku strukturu, svoj poseban jezički oblik. A pošto je samo forma ono što nam je eksplicitno dato u jeziku, tek onda kad opazimo odnos između jezičkih jedinica u kome je realizovana neka od varijanata semantičkog redupliciranja, možemo govoriti o posebnoj figuri. Jer, zaista, figura i »nije ništa drugo do diskurs opažen kao takav«.²⁶ Iz tih se razloga tek kroz jedinstvo strukturalnog i semantičkog kriterija kumulacija pokazuje posebnom stilskom figurom, nepodudarnom s bilo kojom drugom figurom koja počiva na sintaksičkom ili semantičkom redupliciranju.

²³ L. Zima, *nav. djelo*, 109.

²⁴ L. Zima, *nav. djelo*, 177.

²⁵ Up. npr.: K. Pranjić, *Jezik i književno djelo. Ogledi za lingvostilističku analizu književnih tekstova*, Nova prosveta, Beograd, 1985, 82—95, posebno 93—94.

²⁶ C. Todorov, *Poetika*, Filip Višnjić, Beograd, 1986, 29.

4. Zanemarenje, svjesno ili nesvjesno, jednog od aspekata: strukturalnog ili semantičkog onemogućuje izdvajanje kumulacije kao specifične strukturalno-semantičke organizacije (dijela) jezičkog iskaza s izrazito ekspresivnim vrijednostima. Jedino tako provedena analiza iole egzaktnije može potvrditi stilističku markiranost kumulacije.

DIE SEMANTISCHEN GRUNDLAGEN DER KUMULATION

Zusammenfassung

In der Arbeit analysiert der Autor die Konstruktionen, die in der klassischen Rhetorik Kumulation genannt werden. Es wird darauf hingewiesen, daß es keinen Grund gibt, die Kumulation nur als Anhäufung funktional gleicher Satzglieder zu bezeichnen. Mit Hilfe einer Analyse homofunktionaler Beispiele zeigt der Autor, daß in dieser Gruppe wesentliche Unterschiede bestehen, und zwar sowohl strukturelle als auch semantische und stilistische. Am meisten fällt der Unterschied in ihrer Herkunft auf — bestimmte Kumulationen sind durch Elision, einige durch eine Kombination von Elision und Substitution, andere wiederum durch Hinzufügung entstanden. Nur diejenigen, die durch Hinzufügung entstanden sind, hält der Autor für Kumulation als Stilfigur. Die Basis einer solchen Kumulation ist die referentielle Synonymie: alle kumulierten Glieder beziehen sich auf ein und denselben Referenten, aber sie haben nicht die gleiche Bedeutung. Die Einheit des Referenten ist auch aus einer gemeinsamen semantischen Komponente aller kumulierten Einheiten ersichtlich; jede einzelne besitzt aber auch spezifische (nur ihr eigene) semantische Komponenten. Der Autor ist der Meinung, daß gerade aus dieser Interaktion von übereinstimmenden und nicht übereinstimmenden semantischen Komponenten der homofunktionalen Einheiten der wesentliche expressive Wert der Kumulation als Stilfigur hervorgeht.

In der Arbeit wird gezeigt, daß es erst anhand einheitlicher struktureller und semantischer Kriterien möglich ist, die Kumulation abzugrenzen und sie von einer Reihe verwandter Wiederholungen zu differenzieren. Der Autor vergleicht die Kumulation mit den verwandten Stilfiguren Gradation und Tautologie und stellt fest, daß keine Übereinstimmung zwischen ihren notwendigen und ausreichenden Voraussetzungen (sowohl strukturellen als auch semantischen) besteht.